

דף שבועי

בס"ד

פרשת לך-לך, תשפ"ו, מספר 1641

האומנם ירדת אברהם ושרה למצרים הוא סיפור כישלון?

יונתן גרוסמן

ד. לקיחת שרה לבית פרעה (יד-טז): "וַתִּקַּח הָאִשָּׁה בֵּית פְּרָעָה"³.
 ג. "מִיֹּשׁ" ההטבה (טז): "וּלְאֶבְרָם הָיִטִּב בְּעֵבְרוֹהָ וַיְהִי לוֹ צֶאֱן וּבָקָר".
 ב. פגיעה בפרעה (יז): "וַיִּגְעַה ה' אֶת פְּרָעָה נִגְעִים גְּדֹלִים וְאֶת בֵּיתוֹ".
 א. גירוש אברהם ממצרים ברכוש כבד (יב-יח; יג-ב): "וַיַּעַל אֲבָרָם מִמִּצְרַיִם... וְאֶבְרָם כָּבֵד מְאֹד בְּמִקְנֵה בָפְסָף וּבְזָהָב".
 המבנה הספרותי משקף בעיקר את ההתקפות שיש בסיפור, וכיצד ה' מגן על חסידיו. אך לאורו, הפירושים של ראב"ע ורש"י מקבלים תמיכה של ממש; דברי אברהם לשרה על ההטבה הצפויה לו, אכן מתממשים בסיפור בצורת מתנות שקיבל מפרעה. לפי זיקה זו, הביקורת על אברהם מתחזקת יותר. לא רק לשם הצלתו מרצח הוא מציע להציג את אשתו כאחותו, אלא גם כדי שהוא יוכל להתעשר! כדבריו החריפים של אברבנאל (בדחייתו את הקריאה הזו): "זהו דרך הזונים" (פירושו במקום, מהד' שביב, עמ' 346).
 היו גם שטענו, שחוסר הבאת תגובת אברהם לביקורת שהטיח בו פרעה בסוף הסיפור מעידה על עמדת התורה שמסתייגת מפעולות אברהם בסיפור. זכות המילה האחרונה בסיפור שניתנת לפרעה, כמו גם שתיקתו של אברהם נוכח ההאשמה שהוטחה בו, נותנות את התחושה לכאורה שאכן אברהם מודה בטעותו, וכי ידו של פרעה על העליונה.⁴
 לא יפלא אפוא שלאורך כל הדורות פרשנים טענו שאכן יש ביקורת על אברהם בסיפור. הנציג הבולט לשיטה זו הוא רמב"ן, שאף טען, שבשל מעשה זה נגזרה גזירת שיעבוד מצרים על זרע אברהם: "ועל המעשה הזה נגזר על זרעו הגלות בארץ מצרים ביד פרעה. במקום המשפט שמה הרשע והחטא" (רמב"ן על יב:). מאחר שכפי שכבר הראו רבים, כמו חז"ל בבראשית רבה, יש אנלוגיה של ממש בין סיפור ירדת אברהם ושרה למצרים בשל הרעב לסיפור ירדת

שתי קריאות שונות הוצעו בפרשנות לדורותיה למעשה אברהם ושרה במצרים (בר' י"ב). שתי הקריאות מובילות להערכה שונה של פעולות אברהם בסיפור, ובדברים הבאים אני מבקש להדגים כיצד יש בכוחו של הניתוח הספרותי להכריע במחלוקת זו.
 אברהם ושרה ירדו למצרים בשל הרעב הכבד ששרר בארץ כנען, ובדרכם הם החליטו להציג את שרה כאחותו של אברהם, ולהעלים את עובדת נישואיהם, כדי שאם יחשוק מצרי בשרה היפה, הוא לא יהרוג את אברהם לשם לקיחתה.
כישלון של אברהם?

היו פרשנים שחשו שיש בכתוב ביקורת על החלטה זו. גם אם מדובר בסכנת נפשות של ממש, מוזר הדבר שאברהם היה מוכן לתת את אשתו לאיש זר ובלבד שלא ייפגע. אם זו הדרך היחידה שאפשר להינצל בה במצרים, אפשר היה לצפות שהזוג לא ירד למצרים כלל ויישאר בארץ כנען, גם אם יהיה עליו להתקיים מאכילת עשבים! סוף כל סוף, היו כנענים שלמרות הרעב נשארו בכנען ושרדו בדרך זו או אחרת.¹
 זאת ועוד. בדברי אברהם לשרה הוא אמר לה: "אמרי נא אחתי את **למען ייטב לי בעבורך** וחיתה נפשי בגללך" (יב:יג). הצירוף "ייטב לי בעבורך" נזכר שוב בהמשך הסיפור, לאחר לקיחת שרה לבית פרעה, כשקיבל אברהם מתנות: "ולאברהם **היטיב בעבורה** ויהי לו צאן ופקר וחמרים ועבדים ושפחות ואתנות וגמלים" (יב:טז). על רקע השימוש באותו צירוף לשון בדיק, היו פרשנים שהגיעו למסקנה שזו מלכתחילה הייתה תוכניתו של אברהם, כפירוש ראב"ע על דברי אברהם לשרה: "וטעם 'ייטב לי' – דורון ומנחה, וכן כתוב 'ולאברהם היטיב בעבורה' (פירושו על אתר, וכן רש"י במקום).
 לכאורה, יש חיזוק לטענה זו, מהמבנה הספרותי הקונצנטרי של הסיפור, אשר ערוך כשני חלקים שמקימים ביניהם הקבלה כיאסטית:²

א. הירידה למצרים עקב הרעב הכבד (י): "ויהי רעב בארץ וירד אברהם מצרימה לגור שם כי כבד הרעב בארץ".
 ב. חשש אברהם מפגיעה בו (יא-יב): "והרגו אתי ואתך וחי".
 ג. צפיית אברהם להטבה (יג): אמרי נא אחתי את למען ייטב לי בעבורך וחיתה נפשי בגללך".

* פרופ' יונתן גרוסמן, המחלקה לתנ"ך, אוניברסיטת בר-אילן.

- 1 ההצעה של שפתי חכמים – "שיאמר להם שהיא אחותו, אבל מכל מקום היא אשת איש ובעלה במדינת הים" (פירושו לבר' יב:יג) – רק משקפת את חוסר הנוחות מהצעת אברהם מובילה להשלמות שלא כתובות בכתוב עצמו.
- 2 להצעות מבנה קונצנטרי דומות אך שונות בכמה פרטים, ראו: P. Weimar, *Untersuchungen zur Redaktionsgeschichte des Pentateuch*, New York 1977, p. 16; G. J. Wenham, *Genesis 1-15*, WBC, 1987, p. 286; Waco 1987, p. 286. "גרוסמן, אברהם: סיפורו של מסע, תל אביב תשע"ה, עמ' 56. וי"מ (שם, עמ' 5) הוכיח את גבולות הסיפור לאור המבנה הספרותי המלוכד של יב:כ. אולם, כפי שמוצע למעלה, נראה שהמבנה כולל בתוכו גם את יג:א-ד – שיבת אברהם ומשפחתו לכנען. עם זאת, הצדק איתו שתחילת פרק י"ג פותח גם את היחידה הבאה, כך שיש לראות את תיאור חזרת אברהם לכנען כסצנה משרשרת בין שני סיפורים.

- 3 הפועל לק"ח יכול לשמש כאן בשתי הוראות שונות: לקיחה פיסית ולקיחה משפטית בהקשר של נישואין, ואולי לפנינו משחק לשון מכון.
- 4 כדברי דליטש, למשל: "אברהם שותק, ובבושה ובחרטה, מרשיע את עצמו" (F. Delitzsch, *A new commentary on Genesis*, Vol. 1, Edinburg 1888, p. 256).
- 5 בדברי רמב"ן יש שני מוקדים לביקורת – עצם עזיבת אברהם את הארץ בגלל הרעב (דבר שאחרים ראו כעמידה בניסיון!), והשקן שהוביל ללקיחת שרה. הרב יעקב מדן כתב שרמב"ן לא התכוון שעצם הגלות נגזרה על זרע אברהם בשל מעשה זה, אלא רק בחירת המקום – מצרים (הרב י' מדן, **כ"י קרוב אליך: בראשית**, תל אביב תשע"ד, עמ' 88). יש סיפורים על אבות האומה שבהם רמב"ן לא נמנע מביקורת על האבות, וסיפורים אחרים (כמו גירוש הגר בבר' כ"א), שבהם הוא נמנע מביקורת והתאמץ לסנן על אבות האומה. אבי מורי ז"ל הציע שהדבר קשור למעורבות ה' ברקע הפעולות של הדמויות. מאחר שכאן הכריע אברהם על דעת עצמו שהוא יורד למצרים, מצא רמב"ן מקום להעביר ביקורת על החלטה זו. הוא הציע גם ביאור היסטורי שקשור ביחסיו של רמב"ן לעמדות פילוסופיות שרווחו בזמנו (דבריו עומדים להתפרסם בקרוב: א' גרוסמן, "רש"י ורמב"ן ובעיות מוסריות בספר בראשית", בתוך: מ' אביעזר, י' יעקבס, י' עמר [עורכים], **מפורש בספר: מנחות ירדנות והוקרה לעמוס פריש**, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן).

"ויראו אתה שרי פרעה / ויהללו אתה אל פרעה / ותקח האשה בית פרעה".⁹ בחזרה על 'פרעה' בסופי המשפטים מבליטה את כניסתו המפתיעה לתמונה. מה יוכל אברהם לומר לפרעה? איזה מחיר מופקע יוכל להניא את המלך מרצונו לקחת את 'אחותו' של אברהם? התוכנית קורסת אל מול המציאות; מול 'המצרים' יכול אברהם להתמקח, אך מול המלך הוא שותק. לפיכך, אין זה נכון לומר ש"מה שאברהם ציפה לו – מתרחש מיד".¹⁰ אדרבה – מה שמתרחש הוא מה שאברהם לא ציפה לו, ובנקודה זו מגיע הסיפור לנקודה ההפתעה הטרגית שלו.

לאור הפער שבין התכנון לביצוע יש לפענח מחדש את הזיקה שהוזכרה קודם לכן בין תכנון אברהם – "למען ייטב לי בעבורך" לבין ההתרחשות בפועל – "ולאברהם היטיב בעבורה". התוכן הספציפי של הפועל "ייטב" מושפע כמובן מתוך הקשרו הקונקרטי. כך למשל כשאומר יוסף לשר המשקים: "כי אם זכרתי אתך כאשר ייטב לך" (בר' מ:ד), משמעות ההטבה היא היציאה מבית הסוהר, וכאשר משה עודד את העם לשמור את מצוות ה': "ועשית הישר והטוב בעיני ה' למען ייטב לך" (דב' ו:ח), משמעות ההטבה היא חיים טובים בארץ כנען לאחר כיבושה. וימר אף טען שמלבד ביש' נהג, "משמעות הביטוי הוא תמיד להישאר בחיים".¹¹

גם אצלנו, התוכן שאותו יש לצקת לדברי אברהם "למען ייטב לי בעבורך" מושפע מהקשרו הספציפי, ועל כן נראה כי גם בזאת צדק אברבנאל (ובעקבותיו נוספים) שיש לקרוא פסוק זה כתקבולת: "למען ייטב לי בעבורך / וחיתה נפשי בגלך". כלומר, תוכן ההטבה שאברהם התכוון אליו הוא "חיתה נפשי". דבר זה מתאשר, כפי שהראה קאסוטו, גם לנוכח סדר המלים בפסוק: לו ההטבה הנידונה הייתה עוסקת בממון, כהצעת רש"י וראב"ע, היו דברי אברהם ערוכים בסדר הפוך: ראשית היה מובא פיקוח הנפש ("וחיתה נפשי") ורק אחר-כך הטבות נוספות, החשובות פחות. מתוך סדר הרכיבים בפסוק נראה כי גם ההטבה עוסקת בחיים.¹²

לפיכך, את הזיקה בין רצון אברהם "ייטב לי בעבורך" לבין תיאור ההטבה שהוא זכה לה בעקבות לקיחת אשתו, יש להבין כזיקה אירונית שמעלה על נס את סיבוך העלילה; את התכנון שקרס לחלוטין מול המציאות הלא צפויה. בעוד שאברהם התכוון להטבה של חיים, הוא זכה להטבה של ממון. אומנם אין לו צאן ובקר וחמורים, עבדים ושפחות, אתונות וגמלים, אולם אשתו נלקחה ממנו! נראה, אם כן, שהצדק עם אברבנאל וסיעתו; לא סיפור על חטא ועונשו לפנינו, אלא סיפור על הגנת ה' המיוחדת שאברהם ושרה זכו לה: "לא תאנה אליך רעה ונגע לא יקרב באהלך" (תה' צא:י).

ישראל כולם למצרים בשל הרעב, יש לדברי רמב"ן תמך על ממש.

הפתעה טרגית
אולם היו שהציעו קריאה שונה לחלוטין. על פיה, לא די בזה שאין בסיפור ביקורת על אברהם, אלא זהו סיפור שבא לשבח את אברהם ואת קשריו עם ה' ששומר עליו בכל אשר יפנה. כידוע, אסור לקרוא שלב מוקדם בסיפור לאור המשכו; יש לקרוא כל סיפור לפי הסדר שבו הוא מוגש לקורא, ובכל שלב יש להעניק את הפרשנות הנאותה לפי הקשר העלילה באותו שלב. במקרה שלנו, אומנם בהמשך הסיפור שרה נלקחה לבית פרעה, אך האם בכלל העלה זאת אברהם על דעתו?

אחד הבולטים שאחזו בקריאה האלטרנטיבית הוא אברבנאל. לשיטתו (והוא מעיר שכבר הר"ן פירש כך), אברהם לא העלה על דעתו שהמלך המצרי ירצה לקחת את האשה הזרה ללא יחוס, שהגיעה זה עתה למצרים. חששו נסב על המון העם המצרי, ומולם הוא התכוון להציג את אשתו כאחותו. הפתרון בהצגה זו איננו וויתור על שרה חלילה, אלא שליטה באירועים: שאם תאמר שרה שהיא אשתו – לא יקו שרי הארץ והסגנים שיתנה אברם להם ברצונו, גם שירבו לו מוהר ומתן. אבל כאשר תאמר שהיא אחותו – יקווה כל אחד שישכים אברהם לתיתה לו לאשה על ידי מתנות, ולא יהרגוהו... וחשב אברם שלא יקחנה פתאום, אבל ישאו ויתנו עמו במתן ימים רבים, ואם יוכל להישמט מהם בתחבולות ותואנות, ואם לאו שישבו אל ארצו. (אברבנאל לבר' יב:יב; מהד' שביב, עמ' 346).

לפי קריאה זו, כניסתו של פרעה, המלך המצרי, לסיפור היא הפתעה שאברהם ושרה לא העלו על דעתם. מול כל מצרי פשוט יכול אברהם להתמקח על מחירה של שרה, להציג עצמו כמתלבט בנוגע לשידוך הנפלא שהוצע לאחותו, ואם לא תיוותר ברירה – "ישוב אל ארצך" כדברי אברבנאל. אך ברגע שפרעה נכנס לתמונה, אין לאברהם מה לומר. הוא עדיין יכול להרבות במחיר 'אחותו' אך זה לא יעזור לו במאומה. אפשר אפילו לחוש במחיר המופקע שאברהם הציג עבור 'אחותו', וללא הועיל: "ולאברהם היטיב בעבורה ויהי לו צאן ובקר וחמורים ועבדים ושפחות ואתונות וגמלים" (יב:טז).

כוחן של אנפורה ואפיפורה
לפנינו שתי קריאות שעולם הפרשנות מפוצל ביניהן. האם אפשר לתמוך באחת מהן מתוך דרכי העיצוב של הסיפור? גם אם הוכחה גמורה אין כאן, יש כאן בהחלט נטיית לב. מתוך תשומת לב לרכיבים שונים בסיפור נראה שהצדק עם אברבנאל, וברצוני להצביע על שתיים מהן – אנפורה (חזרה על אותה מילה בראשי משפטים רצופים) ואפיפורה (חזרה על אותה מילה בסופי משפטים רצופים).⁸ יש לשים לב לפער שבין חשש אברהם לבין מה שאירע בפועל במצרים:

התוכנית (יב:יד): ההתרחשות (יד:טו):
והיה כי יראו אתך המצרים... האשה... ויראו אתה שרי פרעה...

מול חששו של אברהם: "והיה כי יראו אתך המצרים" (יב) אכן נאמר: "והיה כבוא אברם מצרימה ויראו המצרים את האשה" (יד). ניתן להניח שבשלב זה של הסיפור התוכנית יוצאת לפועל ומתממשת כפי שתכננו אברהם ושרה. כלומר, לעת עתה מצליח אברהם להדוף מעליו את החפצים בשרה אשתו. אולם, המשפט הבא פותח שוב בפועל "ויראו" (אנפורה), ורומז לראייה שלא נלקחה בחשבון ועל כן אין לה מקבילה בשלב התכנון: "ויראו אתה שרי פרעה". האנפורה מבליטה במקרה זה שלפנינו שתי 'ראיות' נפרדות שרק לאחת מהן התכוונו בני הזוג בירידתם מצרימה.

ההפתעה שפורצת בסיפור – לקורא כמו גם לאברהם ולשרה עצמם – מובלטת גם בזכות האפיפורה החותמת את שלושת ההיגדים הקצרים:

6 בדרך זו הלכו בין היתר, ר' עובדיה ספורנו, שד"ל, קאסוטו ונוספים.

7 עוד על שתי הפרשנויות האלו, ראו במאמרו של ג"ח כהן, דף שבועי לפרשת לך-לך תשס"ד (מס' 521).

8 בהזדמנות אחרת הבאתי דוגמאות שונות לתרומת סגנון כתיבה זה, והרוצח להרחיב מזמון לעיני בספר: גלוי ומוצפן: על כמה מדרכי העיצוב של הסיפור המקראי, בני ברק תשע"ה, עמ' 105–115.

9 יהיה מי שיאמר שבניסוח "ויראו אתה שרי פרעה" חבויה שמה של שרי. בחטיפתה היא ללא שם, ורק הד קול עמום מזכיר את שמה.

10 וימר, שם, עמ' 15.

11 וימר, שם, עמ' 8.

12 מ"ד קאסוטו, מאברהם עד נח, עמ' 238–239. יש מקומות נוספים שבהם לשון 'הטבה' מכוונת לעצם החיים, ושתי מילים אלו מופיעות כצמד. כך למשל: "לטוב לנו כל החיים / לחיתנו כהיום הזה" (דב' ו:כד); "וייטב לך ותחי נפשך" (יר' לח:כ).

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובות:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
f הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

